

Úvahy, které se zabývají problémem rozvoje potřeb člověka zpravidla do příštích dvaceti let, jsou zatím prováděny na základě extrapolace současného stavu a srovnávání s hypotézami vypracovávanými v různých zemích. Takový postup může vést k objektivním ukazatelům jen za předpokladu, že v oboru uvažovaných potřeb nedojde k pronikavým kvalitativním změnám buď jejich povahy nebo významu pro život člověka. Relativně nejspolehlivěji je možné odhadovat vývoj nutných životních existenčních potřeb. Tak např. perspektiva vývoje spotřeby odívání vypracovaná Výzkumným ústavem obchodu v dubnu 1961 dovozuje, že v r. 1980 lze předpokládat proti r. 1960 index textilního zboží 367,9 %, tedy zvýšení 3,7násobné. Ale i určení racionálního šatníku, tedy poměrně snadné záležitosti ve srovnání s jinými druhy potřeb, zahrnuje řadu parametrů, které mohou prodělat pronikavý kvalitativní skok. V uvedené rozvaze je např. předpoklad, že průměrná životnost šatů u žen nad 65 let bude 15 let! — a to s odůvodněním, že se u nich bude již jednat o odchod z aktivního zaměstnání a dá se předpokládat menší zapojení do společenského života. Ale takový předpoklad se rozchází zarážejícím způsobem s francouzskou hypotézou, která se naopak výslovně hlásí k myšlence, že společnost bude musit být připravena na fakt, že 45 až 50leté ženy vstoupí do druhé fáze svého života, ve které vzhledem k vyspělosti péče o zdraví bude možné pro ně předpokládat ještě 20 let aktivní práce ve společnosti. V hypotéze vývoje naší společnosti by se měla taková myšlenka projevit ještě výrazněji. Ještě naléhavěji se projevuje požadavek specifity vývoje člověka v naší společnosti v řešení perspektiv spotřeby předmětů, např. kulturní spotřeby. Ve zprávě vypracované v červenci 1963 Výzkumným ústavem obchodu se např. uvádí u periodického a neperiodického tisku pro spotřebu r. 1980 proti

r. 1961 index 191,9 celkem (tj. osobní i veřejná spotřeba). Jak uvádí materiál, nebyl pro úvahy pro tuto hypotézu k dispozici ani současný stav knižního fondu ve veřejných knihovnách a, jak je výslovně uvedeno, „... tím méně časové řady, které by charakterizovaly vývoj tohoto fondu v minulosti...“. Uvedené hypotézy nemají tedy charakter ani lineárních extrapolací. Nejsou vybaveny ani podrobnější analýzou pohybu, který vedl k současnému stavu. To je první vážný nedostatek, který způsobuje, že extrapolace se často nemůže ani pokusit pracovat s analýzou změn v okolí našeho současného stavu. Tento nedostatek prohlubuje ještě skutečnost, že — jak jsem právě ukázal — není znám ani prostý současný stav. Druhý podstatný nedostatek při řešení hypotézy rozvoje potřeb našeho člověka tkví v tom, že není provedena vědecká analýza našeho současného člověka, jeho současného pohybu, a není v souvislosti s tím vypracován model našeho člověka (některých jeho podstatných vlastností) r. 1985. Provést vědeckou analýzu současného člověka bude možné jen jako řešení komplexního problému, ve kterém se musí funkčně setkat řada vědeckých disciplín, a to zejména filosofie, sociologie, ekonomie, psychologie a lékařství. Jako jedna ze základních podstatných potřeb socialistického člověka se projevuje nutnost vytvořit a dostatečně rozvinout marxistickou vědu o člověku: Vědu, která bude schopna vypracovat prediktivní model komunistického člověka, aniž by si ovšem činila nevědecký nárok na vyčerpávající úplnost. *Hypotézy vývoje socialistické společnosti musí očekávat, že se budou tvořit zcela nové dimenze člověka a jeho života.* Prostor nových podmínek a možností, který budoucímu člověku otevřou např. jen pronikavé změny v charakteru práce, nezbytné pro správný vývoj socialismu, počínaje odstraňováním těžké fyzické práce, mechanické opaková-

telnosti práce, až k nahrazování částí duševní činnosti kybernetickými stroji, zřejmě ukazuje na existenci podstatných příčin vzniku nových dimenzí člověka. Nové dimenze člověka ve vývoji socialismu budou vznikat především na základě rozvoje jeho svobody, překonáním roztržky mezi jeho existencí a podstatou, *vznikem a rozvinutím jeho tvořivé, svěbytné předmětné celistvosti*.

V současných podmínkách, kdy je marxistická věda o člověku zcela nevyvinuta, je možno vypracovat jen určitý hypotetický nástin řešení problému rozvoje člověka a jeho potřeb. Především má být pokusem o vyjasnění některých stránek filosofického aspektu způsobu řešení tohoto problému. Takový pokus musí implicitně nebo explicitně řešit otázku metodologie, otázku přístupu k řešení. Jsem toho názoru, že řešení problému rozvoje člověka a jeho potřeb se vyvaruje jak jen možno extrapolací chyb tehdy, když se pokusí najít hluboko v pohybu současného člověka uložený, podstatný a tedy jen perspektivně řešitelný životní rozpor. Z řešení takového rozporu budou pak vyplývat základní potřeby, jejich uvolnění a vznik nových. Je samozřejmé, že opět může jít jen o historicky dočasný model potřeb a model, který ani v období své platnosti nemůže a nebude vyčerpávat celé spektrum potřeb člověka. Proto také musí mít socialistická společnost vždy dostatek volného prostoru pro „neplánované“ potřeby a jejich uspokojování. Člověk se bude v příštím dvacetiletí vyvíjet prudce nejen po linii již vzniklých a vyvinutých nutností, ale bude tvořit nové významné možnosti.

Pohyb potřeb a možností člověka v socialistické společnosti obsahuje v sobě problém řízení. V socialistické společnosti by měla být dialektika „cílevědomého — živelného“ ovládnuta řízením tak, aby na jedné straně v praxi života podporovala a propagovala zřetelně progresivní, nutné potřeby, a na druhé straně aby ponechávala dostatečný prostor pro životně praktickou diskusi potřeb, zanikání jedné a vznikání jiných. Řešení takového problému vyžaduje nutné propracování teorie potřeb a jejich hodnocení z hlediska našeho cíle, problém jejich schopnosti vstoupit do nových vztahů, tedy problém pohyblivosti, variability jejich hodnoty, problém životní, praktické diskuse mezi

různými potřebami a uplatňování společenských stimulů v této diskusi, povaha těchto stimulů, jejich míra, pružnost a pohyblivost. Je tedy zřejmé, že na jedné straně vyžaduje řešení problému řízení pohybu potřeb vědu o člověku, zejména propracovanou axiologii, na druhé straně hluboko propracovanou otázku vztahu subjektu ke společenským zákonům, zejména z hlediska cílevědomosti a živelnosti. Hluboko v těchto problémech je skryta zatím neřešená otázka důsledků té skutečnosti, že společnost je zvláštní dynamický, konfliktní, otevřený systém, jehož každý prvek, člověk, je opět zvláštním, otevřeným, dynamickým systémem, tíhnoucím k autonomii vysokého stupně.

Aktuálním problémem pohybu potřeb je silný deformující tlak tendencí, které v životní praxi významně potvrzují konzumní typ člověka a nepotvrzují tvořivý. Mezi takové tendence patří především rovnostářská současná deformace ekonomiky a její podpora ze strany zaostalých sociálních zájmů vyplývajících z nedostatečnosti kvalifikace. Jakmile se rovnostářské tendence uvedou nějakou chybou řízení do chodu, osvojují si živelnost, takže mohou zdánlivě přesvědčivě sugerovat masový živelný původ a zakrývat svůj rozhodující původ v chybách řízení. Rovnostářské tendence rychle pak vyhledávají svého „spojence“ v administrativně byrokratických normách práce, protože administrativně byrokratický styl je ve své podstatě rovnostářskou redukcí tvořivého, rozvíjejícího se člověka na jednotkového občana státního mechanismu. Rovnostářství se významně spojuje také s nedostatky v uspokojování potřeb, ve spojení s nimi otevírá paradoxně řadu příležitostí pro parazitismus. Tím se pak rovnostářství nejen dále prohlubuje, ale zostruje konfliktnost v dělbě práce, vede k hrubému porušování souladu a rytmu celospolečenského hospodářského stroje a rozleptává společenský organismus cynismem bezprávného přivlastňování.

Hledat základní rozpor našeho současného člověka je podle mého názoru třeba v aktuálně historickém stupni jeho rozporu se světem. Řešení takového problému je možno naznačit následujícím způsobem.

Prostředník výměny látek mezi společností a přírodou, přes pronikavé změny,

kteřé v poslední době prodělal a prodělává, má stále povahu průmyslu. Má stále povahu zvláštních orgánů člověka, které jím vytvořeny a odloučeny od něho, nutně pro svou funkci potřebují, aby člověk v masovém měřítku neustále včleňoval do jejich pohybu svůj zvláštní pohyb, podřízený jejich pohybu, svoji práci. Tovární průmysl je zvláštním jádrem této soustavy orgánů, která zajišťuje reprodukci života společnosti. Aby svoji funkci zajišťovat reprodukci života společnosti mohl plnit, potřebuje celou soustavu společenských institucí, jimž konec konců určuje obsah práce a pracovní rytmus. Tak existuje soubor zvláštních orgánů člověka člověkem vytvořený, člověkem řízený a zčásti pohybovaný. Tento soubor orgánů má povahu celospolečenského stroje. Zahrnuje veškerá výrobní zařízení, továrnami počínaje a řídícími institucemi konče. Tento celospolečenský stroj diktuje kvalitativně i kvantitativně v celospolečenském měřítku práci lidí. Tím ale také podstatně ovlivňuje jejich životní styl, životní rytmus, povahu potřeb a zájmů i vztahů. V pohybu tohoto celospolečenského stroje má silnou převahu mechanická kauzalita a s ní spojená mechanická opakovatelnost práce a mechanická zaměnitelnost lidí. Převaha mechanické kauzality, mechanické opakovatelnosti a zaměnitelnosti diktuje řadu nutností lidskému životu. Určuje každodennost člověka, výrazně ovlivňuje povahu a pohyb jeho psychiky. Na jedné straně ho svírá mechanickými nutnostmi, na druhé straně ho vrhá na pospas nahodilostem. Klade jednostranný důraz na to, co se už vyvinulo, a bagatelizuje to, co se teprve vyvíjí. Dává sílu pojmům vyjadřujícím užitek z opakování a pomlouvá dialektiku myšlení. Zužuje způsob přístupu člověka ke světu, k sobě samému, k životu. Omezuje schopnost člověka uvědoměle tvořit sebe jako univerzální, všepřírodní, světovou bytost a poníží ji na specializovanou životní rutinu rozdílných sociálních zájmů. Tak určuje také podstatné rysy jeho životního stylu.

Ovšem tento stroj je orgánem vytvořeným člověkem. Nejen vytvořeným, ale historicky stále vytvářeným. Je předmětním částí jeho psychiky a zpět ji významně ovlivňuje, podstatně na ni působí. Člověk tento stroj stále rozvíjí, puze kupředu řadou sil, společenských i indivi-

duálních. Výslednice těchto sil provokuje a stimuluje vědomí, aby se projevovalo jako zdroj tvoření nového. Současně se významně uplatňuje *tvořivost vědomí jako projev svébytné individuální originality a individuální potřeby tvořit*. To, co se v mimolidské přírodě uskutečňuje s malou pravděpodobností, to se ve společnosti projevuje jako zákonitý moment vývoje: moment pohybu individua je počátkem, příčinou podstatné změny celku. Vývoj celospolečenského stroje je zřetelně výsledkem rozvoje a uplatňování tvořivých schopností člověka. Ale jejich míra, povaha a sociální distribuce odpovídá doposud především převaže mechanické kauzality, je silně sociálně omezena. Stupeň a míra těchto omezení je stupněm a mírou nesvobody našeho člověka. Pronikavý posun těchto životních podmínek od nadvlády mechanické kauzality k prostoru umožňujícímu člověku dialektiku kvalitativně různých životních alternací vyvolává teprve nástup vědeckotechnické revoluce a její praktické uplatnění a rozvoj. Ale způsob, jak člověk reprodukuje svůj život, i jak ho stále překonává, život člověka zcela nevyplňuje. Člověk má historickou předmětnou zkušenost se svým vlastním životem, se sebou samým. Tato zkušenost se sebou samým prosazuje dialektiku proti mechanické kauzalitě. Kdyby nebylo tohoto sporu, nedověděl by se nikdy člověk o své nesvobodě. V tomto sporu se prosazuje dialektika především svébytností člověka, jeho individuální originalitou, jeho individuální neopakovatelností. Dosavadní historie vyvinula zatím velmi malý prostor pro projevení, uplatňování a rozvíjení individuální originality, která je jednou ze specifických dimenzí člověka. V podmínkách průmyslové společnosti i socialistického typu je svébytnost člověka odtrhována od jeho podmíněnosti. Střetávání charakteru mechanické opakovatelnosti práce, mechanické zaměnitelnosti lidí v podstatném životním pohybu, střetávání diktátu nutností, které mají charakter mechanické kauzality s relativně malou životní příležitostí k tvořivé činnosti, deformuje člověka a vyvolává jeho rozpolcenost. Rozpolcenost, ve které se redukuje podmíněnost člověka na nutnost jím vytvořeného celospolečenského stroje, tedy vnější nutnosti mechanického typu, a ve které se tato podmíněnost od-

trhuje od jeho svěbytnosti, omezené jen na úzký prostor životních velmi labilních nahodilostí. Rozpolcenost člověka podstatně upevňuje rozdíl mezi povahou, rytmem a nutnostmi práce a charakterem, rytmem a dialektikou nutnosti a nahodilosti v soukromém životě. První tíhnou v praxi k mechanickému determinismu, druhé k dialektice životní volby. Tak se vzdaluje člověk jako objekt z dosahu sebe jako subjektu a život nabývá charakteru osudu. Člověk takto rozpolcený na hypertrofovaný, ztrnulý stereotyp mechanické opakovatelnosti a zvyku na život, a na atrofovanou tvořivou schopnost, odsouzenou uchylovat se zpravidla do „ilegality“ soukromí, dostává se snadno do situace, že neví o svých podstatných potřebách, zejména že neví o potřebách svého vývoje. Je to posilováno současně významně tím faktem, že potřeby jeho každodenní existence nejsou uspokojeny. Rozpolcený člověk je životně působivý a neodolatelně vtěšňován do mechanické a metafyzické interpretace skutečnosti života. Dialektický charakter života, jeho historičnost vyplývající z uplatňování tvořivých sil člověka, zůstávají mu hluboko ukryty pod každodenními jevy. Rozpolcenost člověka tak zasahuje jeho myšlení a projevuje se výrazně jako spor mezi jeho pravdivým a falešným vědomím. Rozpolcenost člověka průmyslové společnosti, směřující k jeho redukci na součástku tohoto stroje, uchopená sporem pravdivého a falešného myšlení, odtrhuje pak různými způsoby práci od života a vzájemně od sebe odtrhuje a izoluje jeho potřeby. Některé převrací na iluze nebo mýtus, některé zužuje na pouhý úzký, prakticistický konzum. Ve velké míře zaměňuje osvojování předmětů spotřeby jejich pouhým přivlastňováním.

V socialistické společnosti se uvolňuje subjekt člověka z kleští soukromého vlastnictví na celospolečenské úrovni. Diktát vnějších nutností zůstává, ale může být postupně zvládnut a překonán. Ale realizace této pronikavé možnosti je závislá na úrovni tohoto celospolečenského subjektu. Tato pronikavá možnost se může realizovat jen tak, že proces objektivace subjektu sestoupí až k individu u v masovém měřítku. Je několik základních podmínek, které musí být splněny, vytvořeny, aby se tato možnost proměnila ve

skutečnost. Za prvé je to vědecké sebeuchopení společnosti, pronikající do dostatečné hloubky a dovolující predikci. Komplexní a moderními prostředky vybavený vývoj vědy o společnosti je pro socialistickou společnost první nutností. Nerespektovat tuto nutnou potřebu znamená vydat se na pospas tápání a obrovských ztrát. Druhou nezbytnou podmínkou pro objektivaci tvořivého subjektu je uskutečnění hluboké přeměny práce, zajištěné především rozvojem vědeckotechnické revoluce. Třetí nezbytnou podmínkou je rozšiřování volného času a jeho přeměna v čas svobodný. Čtvrtou nezbytnou podmínkou je rozvoj takové výchovy, která umožní řešit spor pravdivého a falešného vědomí ve prospěch pravdivého.

V socialistické společnosti je soukromé vlastnictví omezeno na sféru osobní spotřeby. Peníze určují této osobní spotřebě zřetelně a jednoduše osobní míru. Vlastnictví a penězům zůstává i v socialismu možnost, aby uplatnily svou převraccující moc, a to nejen v oblasti osobní spotřeby, ale i ve společenských vztazích. Přeměna této možnosti v jednu z podstatných stránek životního stylu lidí není již sice vyvolávána ostrou redukcí člověka na zboží a na starost o holou existenci, ale závisí na celkovém charakteru životního stylu. Přeměna této možnosti ve stránku životního stylu působící významně v životě je odvozena především z pohlcenosti člověka celospolečenským strojem. Závisí na míře a intenzitě mechanické opakovatelnosti, zaměnitelnosti a na mechanické kauzalitě, s jakou se vnucují jeho životu. Člověk se jim pak brání také úniky, inspirovanými falešným vědomím. Hledá instinktivně cesty, jak uvolnit uzoučké možnosti, v nichž je stěsnán jeho subjekt, jeho aktivity, jeho svěbytnost. Peníze vyvolávají představu, že mohou na základě své převratné moci toto uvolnění subjektu zajistit. Na tomto základu pak mohou vznikat individuální falešné potřeby a objektivní významné potřeby se mohou měnit v pouhý konzum. Převratná moc peněz je tedy v socialistické společnosti podstatně určována odepřením nebo oslabováním možnosti, aby se člověk stal subjektem svého života, především odepřením možnosti tvořit. V takových podmínkách se pak uplatňuje převratná moc vlastnictví. Vtiskuje potřebám člověka charakter

existenčních nutností a existenční „údržba“ v míře, která překračuje jejich objektivní nároky. V subjektu člověka odděluje potřeby od jejich uplatnění pro jeho vývoj. Osvojování předmětů člověkem se zaměřuje jejich přivlastňováním. Člověk se staví cize ke svému vlastnímu osobnímu vývoji, deformuje proces objektivace svých subjektivních vývojových potřeb, lpí na svém stavu a odtrhuje ho od jeho pohybu a jeho možností. Protože ale rozpolcenost člověka, ve které dominuje diktát celospolečenského stroje, zachovává, třeba v podřízeném postavení, tvořivou schopnost jako nutný prvek životního pohybu, může se měnit a mění se konzumní sytost v životní nenasycení. Komunistický převrat života směřuje k cílevědomému překonání společnosti průmyslového typu a vyjadřuje tím potřebu překonat naznačené rozpolcení člověka.

Socialistická společnost je dále společností průmyslovou a je tedy společností práce, nikoliv kapitálu. Může splnit své historické poslání jen tehdy, když překoná rozpolcenost člověka. Má-li jít politika vývoje socialismu po optimálně progresivní cestě, musí se na každém kroku řídit zásadou, že je třeba svádět do jednoho, ale při tom mnohotvárného řečiště pohyb lidí tak, aby se stávali stále významněji subjekty svého individuálního a společenského vývoje. K tomu je třeba cílevědomě prohlubovat možnosti a rozšiřovat prostor pro svébytnost člověka, pro jeho individuální originalitu. Tedy především neustálá účinná demokratizace života, inspirující aktivitu a iniciativu lidí. Klíčem celého procesu je ovšem potřeba, aby prostředník výměny látek mezi společností a přírodou dělal stále větší část opakovatelných a algoritmizovaných prací za člověka automaticky. Rozvoj svobody se musí stát rozhodujícím kritériem přeměn průmyslu a práce. Potřeba svobody se musí stát rozhodujícím parametrem pro koncepci vývoje techniky.

Pro rozvíjení takového procesu je potřeba v praxi pochopit člověka jako zcela zvláštní, historicky vyvinutou a prudce se vyvíjející část přírody, která na základě své zvláštní vlastnosti, vědomí, je schopna revolučně přeměňovat kterékoliv předměty ostatní přírody a tvořit své nové orgány, svobodně přistupovat k sobě samé a sebe samu revolučně měnit. Vývoj,

kteřý mimolidská příroda uskutečňovala a uskutečňuje za pomoci živelného střetávání a obrovského ničení svých výtvorů, může člověk podstatně řešit teoreticky ve svém vědomí dříve, než ho vyřeší ve své praxi. Dosavadní modely člověka koncipujícího svou vlastní budoucnost vycházejí i v nejvyspělejších kapitalistických státech z orientace na rozvinutí možnosti uvnitř společnosti průmyslového typu. *Model vývoje socialistického člověka je ale potřeba orientace na překonávání a překonání tohoto typu.* Socialistický člověk je člověk, jehož základní aktuální a reálnou, neiluzivní potřebou se stala svoboda. Poznává ve společenském měřítku příčiny rozpolcenosti mezi mechanickou podřízeností celospolečenskému stroji a vývoj, mezi pospolitost a soukromí. Poznává způsob, jak ji překonat novým stupněm skutečně lidské celistvosti člověka. Reálnost takového procesu se pro něj otevírá zespoštěním výrobních prostředků.

Rozhodujícím parametrem socialistického modelu překonání rozpolcenosti člověka je potlačení převahy opakovatelnosti práce a zaměnitelnosti lidí, posílení rozvoje a uplatnění schopnosti tvořit. Jinými slovy řečeno, rozvoj jeho svobody. Diktát nutností celospolečenského stroje je pro život lidí u nás dosud podmínkou danou, kdežto uplatňování a rozvoj aktivity a tvořivosti člověka pouze pod jevy ukrytou podstatnou a naléhavou potřebou. Je tedy životní perspektivní možnosti, perspektivní alternativou. Diktát „vnějších“ nutností se vnučuje do pohybu socialismu živelnou silou praktikismu na úkor rozvíjení subjektu člověka. Do řešení tohoto sporu jedné silné, i když historicky stárnoucí stránky a druhé slabé, i když progresivní stránky nutně vstupuje spor různých zájmů vyplývajících ze sociální stratifikace a spolu s tím také spor pravdivého a falešného vědomí. Proto je tento pohyb provázen stálým nebezpečím, že je možno sejít z cesty optimálního progresivního řešení, podlehnout protekci toho či onoho momentu a subjektivismem vyvolat deformace vývoje. Proto se objektivace socialistického subjektu nesnáší s nekomplexním poznáním, s poznáním, které vytrhává jen momenty z historické kontinuity společenského pohybu. Proto se nesnáší s jednostrannostmi, protežujícími obecné nutnosti dogma-

tický proti konkrétní mnohostrannosti života, zejména v jeho mikrostruktuře. Pozitivní řešení, optimální vývoj socialismu, nemůže být ovšem výsledkem jen neřízeného, spontánního, živelného pohybu. Ale přehánění tohoto stanoviska, které vede k omezování a hlubokému podcenění jakékoliv spontánnosti, živelnosti, ostře zasahuje vývoj dialektiky svěbytnosti a podmíněnosti člověka, dialektiky lidského subjektu a objektu na velmi citlivém a významném místě. Takový hrubý teoretický nedostatek může být ovšem v praxi posílen spojením s určitými sociálními zájmy. Konec konců citelně oslabuje aktivitu a iniciativu lidí. Potřeba aktivity a tvořivosti a jejich progresivního uplatňování je *jednou ze základních potřeb* socialistického člověka. Je potřebou, ve které se sjednocuje subjektivní podstatný význam se společensky objektivním, zájem jednotlivce se zájmem společnosti.

Potřeba socialistického člověka rozvíjet se jako skutečný subjekt svého života se aktuálně projevuje na každém stupni vývoje. Projevuje se stále se měnícími novými nároky uvádět nutnosti celospolečenského stroje do takového vztahu k člověku, který bude pro něj ... „...nejpřiměřenější a nejdůstojnější...“ (Marx, *Kapitál*). Řešení takového úkolu je mnoho-parametrová záležitost, obsahující vždy řadu možností a různých alternativ a neznalostí. „Přiměřenost“ by měla vyjádřit uspokojení takového komplexu potřeb člověka, který by se projevil jako optimální stupeň překonávání jeho rozpolcenosti. Tak např. uvolnění klece stereotypu jednotvárných pracovních pohybů vhodným střídáním prací. „Důstojnost“ by měla vyjádřit uspokojení takového komplexu potřeb člověka, který by se projevoval jako stále významnější překonávání mechanické zaměnitelnosti lidí. Praxe socialistického života by se měla rozvíjet tak, aby stále zřetelněji a účinněji mohla vystupovat a vystupovala v životě lidí jejich individuální originalita, jejich osobitost, neopakovatelnost. V procesu socialistické demokratizace to především vyžaduje, aby byly vytvářeny stále účinnější podmínky pro možnost osobně adresného a účinného podílu na odstraňování nedostatků a toho, co zaostává. V obou případech ovšem vystupuje v současné době naléhavá potřeba

odstraňovat vliv deformací. Zjednodušeně lze říci, že zásada „přiměřenosti“ by měla vyjadřovat požadavek zbavit člověka především neplodného spěchu, rozrušujícího do hloubky rytmus a kontinuitu jeho života. Zásada „důstojnosti“ by měla vyjádřit naléhavou akutní potřebu vyprošťovat člověka ze vztahů manipulace. Do oboru takových potřeb patří také vytváření dostatečného prostoru pro uplatňování životně velmi významné dimenze člověka, jeho *profesionální hrdosti*. Člověk odborně znalý je na základě své profesionality a v jejím rámci znalý předmětnosti světa, jejího pohybu, možností a míry. Mezi jeho subjektem a objektem světa je v oblasti jeho odbornosti vztah svobody. Tento druh svobody má současně pronikavý individuální i společenský význam. Profesionální hrdost je právě souhrn možností pohybu a praktického uplatňování této konkrétní individuální svobody. Proto také může vést člověka k jiné struktuře hodnot a k zanedbání některých stereotypních každodenních potřeb. To také vysvětluje skutečnost, že může být do značné míry podhodnocena tvořivá, odborně hluboko fundovaná práce lidí a lidé tuto práci životně neopouštějí. Bylo by velkou chybou opomíjet skutečnost, že současný život v řadě kapitalistických států dává profesionální hrdosti v některých významných směrech větší prostor, než je náš. Takový jev nelze chápat jen jako opoždění ve vývoji, ale je třeba ho chápat jako deformaci našeho socialistického vývoje, protože odporuje jeho podstatným potřebám.

Naznačená rozpolcenost člověka průmyslové společnosti mezi dvě protikladné životní tendence nalézají v socialistické společnosti možnost svého progresivního překonání. Především proto, že rozvoj dosud slabé, potlačené tendence aktivity a tvořivosti člověka je nutnou podmínkou pro skutečný rozvoj socialismu a jeho komunistickou přeměnu. Rozpolcenost člověka má ale svůj hluboký aktuální průběh do jeho osobnosti. Tento „průmět“ je zdrojem naléhavých potřeb. Projevuje se dramatem totožnosti člověka. Na rozdíl od doby před několika desetiletími. kdy v životě člověka byl jeho přístup k životu, k životním situacím, určován ještě řadou poměrně stálých hodnot, jsou hodnoty dnešního života jednak ve velké

míře životem stále kritizované, jednak ve velké míře rozkolísané a zrelativizované. Zejména historie posledních třiceti let záútočila do vědomí člověka životně naléhavým proudem faktů, které v masovém měřítku inscenovaly drobné i velké bezvýhodné a absurdní životní situace. V takovém tlaku ustupovala pak hodnota osobnosti a osobitosti a jejich životní kontinuity zrelativizovanému přimknutí k životnímu okamžiku. Hodnota autority, naplněná kdysi jevovou silou, byla rozbita rapsoďickou rozporností jevu při nezna-losti nebo podcenění podstaty. Hodnota dobra a zla zrelativizována krutým „taktivizováním“ dějin. Místo toho se jako životní útočiště projevila hodnota a mýtus průměrnosti, bezprincipiální přizpůsobivosti a rutiny, vyžadující ovšem bystrou životní „logiku“. Takové otrěsy a posuny hodnot zasáhly také hodnotu smyslu života pro člověka a předvedly ji jako bezesmyslnou. Nemalou měrou k tomu paradoxně přispěl vpád vědy do života a prudký kritický pohyb základních pojmů, které věda vypracovává pro pochopení světa. Povaha socialistického života a uskutečňování převratu subjektu na dominantu dialektiky subjekt—objekt nutně vyžaduje, aby hodnoty života byly socialistickým člověkem pochopeny a uchopeny ve svých konkrétních podstatách. Socialistickému člověku nemůže stačit pouhý jevový „obsah“ života. Prudký tok světových událostí, které tak či onak zasahují až do každodenního života lidí, a nepřetržitý proud stále nových informací velkého významu, doléhající každodenně na vědomí lidí, spolu s ostrou a životně citlivou rozporností našeho života, kladou vysoké nároky na vytvoření takové osobnosti člověka, která by sjednocovala principiálnost s pružností progresivním, pravdivým způsobem. Socialismus má pronikavý předpoklad, pronikavou možnost to zajistit. Především má v rukou historicky nebývalou možnost překonat antagonismus pravdy a moci a přeměnit ho v dialektický rozpor.

Možnost a nárok vytvořit socialistickou osobnost člověka má dvě stránky: Vytvořit podmínky pro originální celistvost individua a zajistit její trvalý vývoj. Protože ale současný pohyb života nevyžaduje jen pouhou kontinuálnost kvalit, ale vyžaduje stále nové kvalitativní skoky

(změny životních situací společenského a osobního života, změny významných životních stanovisek, atp.), má nárok na vývoj osobnosti povahu nároku na její stále adaptování měnícím se podmínkám života. Ovšem nejen pouhé pasivní „adaptování“, ale adaptování s „předstihem“, tj. takové změny struktury osobnosti, které aktivně reagují na změny životních podmínek a vlastním autonomním vývojem umožňují člověku, aby je měnil, a vytvářel zcela nové podmínky. Změny ve struktuře osobnosti socialistického člověka by tedy měly jít až k nárokům na přestavbu, rekrystalizaci této osobnosti. Aktuálním životním dramatem se proto stává naléhavá potřeba sjednocování a sjednocení různých vzdálených a při tom stále se pohybujících stránek člověka tak, aby vznikla jeho vyvážená osobní celistvost, jeho harmonická osobnost: Osobnost, vyjadřující jeho individuální osobitost, osobnost schopná aktivně a progresivně zasahovat do pohybu podmínek života. Realizovat takovou naléhavou potřebu našeho současného člověka je právě tak obtížné, jako nutné. Je to jedna ze specifických potřeb socialistického člověka. Nedaří-li se ji realizovat, uspokojovat, je člověk smýkáán od situace k situaci, nemůže se udržet jako celistvý člověk. Jedny jeho životní stránky se stavějí proti druhým, jeden moment jeho života proti druhému. Životní kontinuita je porušena. Jeden den jeho života ho tlačí k té, druhý k jiné protichůdné životní „zásadě“. Takovému životně rozbitému člověku chybí pak možnost a schopnost pravdivě a progresivně přistupovat ke svému vlastnímu životu, k životu druhých lidí, k životu společnosti. Chybí mu možnost přistupovat tak k životnímu pohybu, chápat dialektiku jeho kontinuity a diskontinuity a tvořivě a progresivně do ní vstupovat, účastnit se jí. V takové životní situaci pak opakovatelnost práce vnucuje člověku řadou zprostředkujících článků životní lhostejnost, a mechanická zaměnitelnost lidí životní cynismus. V takové životní situaci vítězí pak okamžitě a bez skutečné přesvědčivosti (bez ohledu na ni) při protekci bezprostředního životně po-čítovaného momentu některá ze stránek člověka ve vnitřní diskusi proti druhým tak, že se od nich odtrhuje. Člověk se

dostává do série životních situací, kdy jedná v ostrých protikladech a bez skutečného porozumění sobě samému, zpravidla přilepen na okamžité jevy života. Stručně vyjádřeno, dramatem současného člověka je jeho *netotožnost se sebou samým*. Naléhavá potřeba si vytvořit totožnost jako základ své individuální celistvosti, originality, jako základ svého tvořivého subjektu. Proto jsou pro rozvoj našeho člověka nebezpečné zejména ty deformace našeho života, které zamořují náš život rozleptávajícím spěchem. Takový spěch odtrhuje jednu životní situaci od druhé, rozdrobuje život na kaleidoskop izolovaných „scén“, kterým nutně uniká vnitřní podstatná souvislost a její progresivní ovládnutí. Mýtus průměrnosti a lhotejnosti, měnící se v životní, prakticky uznávanou hodnotu, posvěcuje tento proces. Protože pro socialistické řešení totožnosti člověka se sebou samým má v řadě podmínek velký význam správné společenské hodnocení člověka a jeho práce, umožňující mu životní perspektivní jistotu a dávající mu životní praktická kritéria, jsou velmi nebezpečné ty deformace, které narušují správné hodnocení člověka. Jsou to zejména ty chyby řízení, které vyplývají ze zanedbání konkrétnosti lidí a jejich práce, ze zanedbání jejich individuální originality. Zanedbávání takové dialektiky člověka v socialismu vede pak k převrácení i nejprogresivnějších obecných opatření. Tak např. „právo na práci“ se může ve velké míře měnit v právo na placenou nepráci, plná zaměstnanost ve falešnou, život ochromující zaměstnanost, nutnost kontroly v administrativně byrokratický, vývojově neúčinný samoúčel, uspokojování rostoucích potřeb v nenasytného konzumenta volného času a v další produkci život rozleptávajícího spěchu. Základní podmínkou pro odstranění takových deformací je především odborná, kulturní a organizátorská vysoká úroveň subjektu, schopného proniknout tvořivě do celospolečenského komplexu potřeb, nutností, možností a tvořivých sil a schopného vytvářet podmínky pro jeho vývoj.

Naléhavá potřeba totožnosti člověka klade vysoké nároky na sdělitelnost. Sdělitelnost jako jednu ze základních podmínek možnosti cílevědomého vývoje socialistické společnosti. Jako jednu ze základních pod-

mínek progresivního rozvoje vztahů mezi lidmi. Nároky prudce se vyvíjejících možností vědeckotechnické revoluce nevyvolávají jen pouhý problém sdělitelnosti člověka k druhým, specialisty jednoho oboru ke specialistovi jiného oboru, ale vyvolávají problém sdělitelnosti člověka k sobě samému. Tím vstupuje řešení problému sdělitelnosti do naléhavé potřeby totožnosti člověka. Rychle vznikly a dále vznikají stále nové vysoké nároky na porozumění novým pojmům, na základě kterých si člověk hlouběji interpretuje skutečnost i sebe samého. Vznikl vysoký nárok na člověka, aby dokázal správně a konkrétně používat svých pojmů pro hlubší řešení svých vlastních životních situací, které nabyly na složitosti, pohyblivosti a rozpornosti. Vzrostl tedy nebývalé nárok na pružnost těchto pojmů a na dialektičnost metod myšlení. Vědomí současného člověka zpracovává velké množství protikladných životních pocitů a informací z nejrůznějších oblastí skutečnosti. Složitost, náročnost a mnohostrannost životních situací je v rozporu s povrchností běžného myšlení. Místo zavádějící nepřesné analogie se pro přenos pojmů z jedné oblasti do druhé uplatňuje náročná invariantnost. Jen tak si pojmy zachovávají objektivní smysluplnou platnost. Tak se projevuje pro současného člověka vysoký nárok, aby pojmy, které užívá, jeho vlastní pojmy, byly obsažné pro jeho vlastní mnohostranné myšlení a vědomí. Tak vzniká u současného člověka vysoký nárok na *sdělitelnost k sobě samému*. Takovou sdělitelnost, která umožňuje, aby vlastní myšlenky člověka při svém pohybu mu byly plně a pravdivě srozumitelné, aby poznával správné podmínky a meze jejich platnosti a tedy jejich konkrétní smysl. Naléhavá potřeba totožnosti a sdělitelnosti je tak zřejmě podstatnou stránkou progresivního řešení dialektiky subjektu a objektu člověka, nebo, v užším smyslu, progresivního řešení sporu mezi pravdivým a falešným vědomím. Podmínky uspokojení této potřeby jsou náročné. Tkví především v úrovni celospolečenského subjektu, v úrovni celospolečenské řídicí práce. Podstatně závisí na úrovni její schopnosti uvádět do progresivního souladu politiku a ekonomiku s morálními faktory, na základě hluboké vědecké znalosti současné-

ho člověka a jeho nejen sociálního, ale současně také individuálního životního pohybu. Na základě takové znalosti je pak třeba, aby řídicí práce uváděla do progresivního souladu výrobu s výchovou, společenskou teorií se společenskou praxí. Strmá konfliktní dynamika socialistické společnosti, vyplývající z její hraniční povahy, klade stále nové vysoké nároky na totožnost a sdělitelnost člověka. Vnitřní roztržky totožnosti a sdělitelnosti mohou být překonávány jen za pomoci účinně působících životních podmínek a stimulů. K tomu je třeba zajistit progresivní změny v charakteru práce a pronikavý rozvoj demokratizace. Takový rozvoj, který umožní odborně a účinně nakládat s pravdou, který umožní, aby socialistický člověk se mohl stát plně předmětným. Aby si mohl osvojovat předměty světa a sama sebe na základě pravdivého, objektivního a konkrétního pochopení míry těchto předmětů. Takovou hlubokou a historicky novou potřebu je možno uspokojovat jen na základě pozitivního řešení historického sporu mezi pravdou a mocí. Pozitivní socialistické řešení tohoto sporu vyžaduje uvádět do souladu všechna společenská opatření s vědeckým sebepoznáním společnosti a vytvářet stále významnější stimulujiící demokratický prostor pro aktivitu a individuální originalitu člověka. Nedostatečnost ve vytváření takových podmínek se nutně musí projevit rozsevem trhlín, porušujících společenskou souladnost práce, skutečnou finalitní užitečnost jejich výsledků pro člověka. Nutná potřeba stále znovu zcelovat tyto trhliny a napravovat havarijní situace může být pak uspokojována jen pohotovostním „údržbářským“ způsobem. V takové situaci se rozpadá celistvost řídicí práce. Potřeby člověka se obrátí proti němu a začínou s ním manipulovat. Člověk se ponechává na pospas své netotožnosti a nesdělitelnosti k sobě samému. Poruchy a způsob jejich odstraňování se pak stávají charakteristikou každodenního života. Kontinuita plodného životního rytmu společnosti jako celku i každého jednotlivce se hrubě narušuje a místo ní se podsouvá kontinuita stresových situací. Tak se zamořuje životní styl neplodným životním spěchem, vytváří nespolehlivost i každodenních nutných a běžných předpokladů životního rytmu, plod-

nosti individuální práce a její společenské souladnosti. Životní styl degeneruje na ostré střídání špičkových životních situací. Výsledkem je paradoxní oslabování aktivity a iniciativy lidí při vysokém stupni intenzity života, posun životních postojů lidí k životní omrzelosti a lhostejnosti i při relativně vysokém životním konzumu. Vznik a růst neuróz je pak už jen zevní projev takových deformací a poruch.

Základním rysem a současně rozhodujícím vnitřním kritériem perspektivního modelu vývoje socialistického člověka je jeho skutečná, neiluzivní komunistická svoboda. Je jeho hlubokou vývojovou potřebou. Naléhavá potřeba jeho totožnosti se sebou a sdělitelnosti k sobě samému náleží k akutnímu socialistickému stupni jeho vývoje. Komplex potřeb vyjádřených svobodou se projevuje ovšem řadou způsobů a momentů. Překonání rozporů netotožnosti člověka se sebou samým a nesdělitelnosti k sobě samému má svůj hluboký základ v procesu vytváření individuální originality člověka. Je v hlubokém souladu s potřebou vyprošťovat individuální originalitu člověka z podmínek mechanické zaměnitelnosti lidí a manipulace s nimi. Individuální originalita člověka se projevuje širokým pásmem skutečností, počínaje biologickými a konče životní historií, počínaje neopakovatelností bílkovinné struktury jedince a konče neopakovatelností jeho životní historie. V ní je také zdroj té přírodní specifické zvláštnosti člověka, že výtvoři jedinců mohou rychle a účinně měnit pronikavě život lidstva. Zřetelně se ukazuje, že rozvoj vědeckotechnické revoluce bude naléhavě vyžadovat uplatňování individuální originality člověka. Naopak neuspokojování této potřeby by se stalo významnou překážkou rozvinutí a uplatňování této revoluce. Pro plné pochopení významu osobitosti člověka bude potřeba odstranit z vědomí socialistické společnosti rovnostářské iluze o frontálním postupu socialistické společnosti kupředu. Takové iluze nebezpečně opomíjejí skutečnost, že hlubokou objektivní zákonitostí každého vývoje je nerovnoměrnost vnitřního pohybu a že vývojové posunutí celku je vždy teprve výsledkem vnitřní nerovnoměrnosti. Stimulování a uplatňování rozvoje vědeckotechnické revoluce bude také mít nutně charakter nerovnoměrného pohybu ve spo-

lečnosti. Proto budeme potřebovat péči o podchycení talentů, péči o jejich maximální rozvoj a uplatnění. Naše společnost bude vyžadovat v souladu s hlubokou potřebou člověka jako jedince, aby člověk plně rozvinul a uplatňoval svou individuální originalitu a osobitost pro rozvíření mnohostranného vývoje socialistické společnosti a pro svůj vlastní život. Pro sjednocování obou stran — individuální a společenské — je třeba vytvářet podmínky především politické povahy. Potřeba individuální osobitosti, originality, je v plném souladu s akutní potřebou překonat rozpolcenost člověka, jeho netotožnost a nesdělitelnost.

Ruku v ruce s tímto nárokem jde potřeba mnohostranné mobility lidí, člověka, mobility v širokém smyslu. Potřeba pohyblivosti a tedy dostatečného prostoru pro uspokojování současných a vytváření nových zájmů a potřeb. Potřeba pohyblivosti v osobním zaměření práce a životní profese. Potřeba vysoké pohyblivosti v čase a prostoru. V čase na př. vytvářením takových účinných podmínek, které umožní odstraňovat mýty a předsudky lepící se na ten či onen životní věk. Ale také takové pohyblivosti v čase, která uspokojí potřebu souladu osobní přítomnosti člověka s významnými současnostmi různých míst. Takové tendence směřují zřetelně k uspokojování *potřeby posunu pojmových a zkušenostních horizontů života*, potřeby podněcujících zážitků a změn. *Mobilitu je tedy možno charakterizovat jako souhrn možností pohybu člověka, které mu dovolí stále prolomovat hranice psychofyzické strnulosti a plochého zvyku na život, strnule omezený jedním životním místem.* Konec konců to znamená prolomit hranice historicky vytvořené feudální zemědělskou výrobou a spjaté s nehybnou povahou technologicky strnulých velkých průmyslových středisek, připoutávajících diktátorsky k sobě člověka v masovém měřítku. Mobilita je významným způsobem, jak zajistit skok od strnulosti bytějšího člověka k pravdivé pružnosti současného člověka, je způsobem, jak uvádět do pohybu strnulé hranice uzavírající člověka do stereotypu životní strnulosti, úzké empirie, mýtů a dogmatické jednoznačnosti základních životních pojmů a jejich chudoby. Je způsobem, jak tyto hranice uvádět do progresivního po-

hybu. Proto je potřeba mnohostranné mobility podstatným výrazem potřeby svobody pro člověka.

Zvláštní stránkou mobility člověka je potřeba mnohostrannosti, variability a osobní přizpůsobivosti komunikací. Mluvené a psané slovo, všechny prostředky spojující lidi s lidmi, jedince s druhými, budou musit hledat nové způsoby *individuálně adresné sdělitelnosti*, přizpůsobivosti a nedogmatické objektivnosti. Takové požadavky se týkají především učebních pomůcek, učebnic a učebních materiálů. Rozvoj komunikací bude muset respektovat mnohostranné potřeby individualnosti člověka, jeho osobnosti a osobitosti a potřeby jeho individuální mobility. Lze říci, že úroveň možnosti moderní techniky daleko zatím předstihuje úroveň naší současné životní praxe.

Potřeba prolomit strnulé horizonty života a uvést je do progresivního pohybu je v plném souladu s potřebou krásy a současně tuto zvláštní potřebu člověka náležitě vyvolává. Právo lidí na krásu se stane podstatnou a velmi progresivní masovou potřebou. Potřeba krásy má svůj podstatný zdroj ve schopnosti člověka osvojovat si svět podle povahy vnitřní konkrétní míry předmětů, povahy, kterou svět projevuje v osobitosti věcí a ve schopnosti člověka uvádět tuto osobitost věcí do souladu se specifikou měnících se podstatností jeho života. Člověk projevuje schopnost tvořit krásné tím, že vtěluje tento soulad do svých výtvorů tak, že bezprostředně vzrušují. Krása je zvláštní dimenzí člověka. Je zvláštní bohatostí a mocností jeho bytí, uvolňující a lidsky sjednocující jeho konkrétní prostoročas. Je jednou ze specifických dimenzí skutečné lidského prostředí, které si člověk vytváří a kterým se rozšiřuje a také přeměňuje. Prostředí, které je zpředmětněním různých stránek jeho psychických sil, jeho psychiky, a které nazpět na tuto jeho psychiku působí. Proto má potřeba krásy, tvoření krásy a její prožívání, hluboký, život oplodňující, stimulativní význam. Krása je tak nejen zvláštním poznávacím zdrojem, vzrušujícím a vychovávajícím cestou zaujatého prožívání, ale také zvláštním zdrojem pronikavých životních hodnot a jejich vnitřního spojení. Takových hodnot, jako je úcta člověka k člověku, jeho životní hrdost, víra v život, tvořivé sebe-

vědomí, pochopení pro prožívání, životní podněty, atp. Proto také světová tendence, která se projevuje např. poklesem výdajů na kvantitu výživy a odívání (nikoliv na kvalitu) a stoupáním výdajů na různé kulturní potřeby, nebo vznikem nového vědního oboru „designu“, je projevem — ať jakkoliv tápavým — hlubokého vnitřního a podstatného sepětí rozvoje moderní výroby a kultury s potřebou krásy. Pro socialistickou společnost, pro překonání rozpolcenosti člověka, má uspokojování jeho kulturních potřeb a zejména stimulování potřeby krásy a její kultivace pronikavý význam.

Vyjít vstříc takovým potřebám socialistického člověka je možné jen v souladu s realizací vědeckotechnické revoluce.

Na základě odborně a kulturně fundovaného revolučního překonávání diktátů nutností celospolečenského stroje, přeměn člověka z jeho objektu na lidský subjekt. K tomu je třeba nezbytně uvolnit cestu, zanesenou blátem subjektivismu a osobních i skupinových interesů, parazitujících na zastaralých metodách a zastaralé vybavenosti celospolečenského řízení. Bude k tomu třeba kriticky posoudit řadu základních stanovisek. Zejména vzdát se rovnostářské pověry, že kupředu je možno a třeba jít lineárně na celé frontě života. Je potřeba otevřít prostor pro nejprogresivnější síly, schopné klesit komunistickou cestu pronikavými tvořivými činy, vycházejícími z podstatné znalosti věcí a schopnými otevřít životu nové, obohacující možnosti.